

В статье исследовано особенности жанра скороговорки, изучение их в мировой фольклористике, в частности исследована классификация, опираясь на научно-теоретические источники с помощью конкретных примеров. Также, в статье освещены общие и отличающие качества скороговорки в узбекском и каракалпакском фольклоре.

SUMMARY

The article deals with genre, of tongue-twister and peculiarities, its world Folkloristics, also division to scientific-practical resources have analyzed with concrete investigations. Also there have been analired comporisons of tongue-twisters in uzbek-karakalpak Folkloristics.

ЗАМАН ҚАҲАРМАНЫ ОБРАЗЫ

Ф.К.Шержанова - ассистент оқытушы

Ташкент мамлекетлик аграр университети Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: театр, спектакль, режиссёр, драматург, қаҳармон, образ, характер, репертуар, сахна, персонаж.

Ключевые слова: театр, спектакль, режиссёр, драматург, герой, образ, характер, репертуар, сцена, персонаж.

Key words: theatre, performance, producer, dramatist, hero, image, character, repertoire, stage, personage.

Театр заман менен тең кәдем таслауы керек. Өлбette, бул сөз өзиниң тастыйыклауын тапқан. Себеби, ҳәр қандай дәуирде де театр сол халықтың дәрти хәм қуанышы менен бирге жасайды. Ҳәр бир дәуирдиң турмыс жағдайы, сиясаты болыуы менен бирге, қаҳарманлықларының да болыуын тарийх бизге айкын көрсетип берди.

Бердақ атындағы Қарақалпақ мамлекетлик академиялық музыкалы театры жәмәәти де театрдың қәлилескен дәуиринен баслап, талантлы, пидайы инсанлардың тынымсыз излениўлері, мийнетлери нәтийжесинде бүгингидей көрсетилип атырған ғамхорлықлардан дурыс пайдаланып, халқымыздың кеўиллеринен шығатуғын, бүгинги күн талабына жуап беретугын спектакльлерди сахналастырып келмекте. Театр репертуарынан тарийхый жанрлардағы, ўатансүйўшилиқ темасындағы, халықлар дослығы, бир-биреўге болған меҳир-мухаббат, инсанды қәдирлеў идеялары менен суўғарылған спектакльлер орын алған.

Атап айтқанда, драматург К.Рахмановтың «Мухаббат самалы», (режиссёр М.Усенов) Қ.Мәтмуратов, Қ.Заретдиновлардың «Бердақ» (режиссёр Б.Утебаев), П.Айтмуратовтың (режиссёр Н.Аңсатбаев) «Талаплығы нур жаўар», атлы хәм т.б. драмалары тамашағөйлер кеўлинен терең орын алды.

2010-жылы Бухара қаласында таза театр имаратының ашылуы салтанаты алдынан Биринши Президентимиз И.А.Каримов «Сахнада заман қаҳарманын сәўлелендириў» бойынша анық ўазыйпаларды белгилеп берген еди. Усы ўазыйпаларды орындау мақсетинде театр жәмәәти П.Айтмуратовтың «Талаплығы нур жаўар» спектаклин сахналастырып, 2011-жылы Ташкент қаласында өткерилген «Сени жырлаймыз, заманлас» Республикалық I фестивалына қатнасып сыйлы II орынды, 2013-жыл өткерилген фестивалда қойылған Қ.Нарқабылдың «Нур саяда қалмайды» спектакли III орынды алыўға еристи. Ал, Шабнам ролин атқарған Сарбиназ Аннакулова «Ең жақсы ҳаял образы» номинациясы бойынша жеңиске еристи. Өткен жылы болса республика театрларының IV фестивалында драматург К.Рахмановтың «Мухаббат самалы» спектакли театр қәнигелери хәм тамашағөйлер кеўиллеринен орын алып, сыйлы 3 орынды алыўға миясар болды.

Бул пьесалардағы бас идея ҳәр бир инсанның жәмийетимизде өз орнына ийе болыуы, жасларға берилип атырған имканиятлардан туўры пайдаланып, алға қойған мақсетлерине ерисиў, жумиссызлықты сапластыруў болып табылады.

Драматург П.Айтмуратовтың «Талаплығы нур жаўар» атлы драмалық шығармасында унамлы персонаж Турдыбай а, бүгинги заман қаҳарманы образы. Бул спектакль ҳақыйқый турмыстан алынған болып, бундағы бас қаҳарман жас фермер ауыл хожалығында, турмыста ушырасатуғын қыйыншылықларды жеңип өз алдына қойған мақсетине жетеди.

Унамлы қаҳарманлардың тийкарғы қәсийетлери-қаҳарманлар өз заманының нызам-қағыйдаларына бойсынып, ҳәр бир ҳәдийселердиң, үлкен өзгерислердиң баслаушысы сыпатында сүүретлениўи керек. Соннан келип шығып, унамлы қаҳарманымыз халық мәпи жолында кәдем таслап, халықтың арзыў-әрманларына тилеклес болыуы керек [4:84].

Биз сөз етпекши болған Турдыбай образында мине усы сыпатлардың бәршеси жәмлескен.

Драматургтың алға қойған тийкарғы идеясы Турдыбай

образы арқалы тек ғана жеке басының ғамын ойлап, жәмийетимиздиң раўажланыўына зыянлы тәсирин тийгизип жүрген кимселерди әшқара етиў, усындай инсанлардың салдарынан жумиссызлықтың келип шығыў себеплерин көрсетип беріў, ҳақ нийетли, билимли инсанлардың ҳадалық пенен алға қойған мақсетлерине ересе алатуғынлығын көрсетип беріў болып табылады.

Спекталядеги бас қаҳарман Турдыбай ауыл хожалығы тараўында жүз берип атырған кемшиликлерге шын ықласы менен күйип жанады. Ол қараўсыз жатырған жерлерди тәрбиялаў кереклигин, оннан мол зүрәәт жетистириўге болатуғынлығын, ҳасыл байлықтың аяғымыз астында екенлигин ауыл адамларына уқтырыўға ҳәрекет етеди. Өлбette, бул нийетин иске асырмаў ушын тосқынлық етиўшилер ушырайды. Дәслебинде оның мақсетин ҳеш ким, ҳәтте ата-анасы да қабыл етпейди. Өкеси Өлеўатдин «фермер боламан десең, аспирант болыўың шәрт пе еди? Өлеўден-ақ, айтқаныңда ауылдың коллежиниң механизация я агрономиясына оқытатуғын едим ғой, ямаса улыўма оқытпас едим» деп қарсылық билдиреди. Буган жуап ретинде Турдыбай: «Аға, фермер оқымасын деген емес, керисинше фермер оқымыслы болыўы керек. Ол ҳәм агроном, ҳәм инженер, ҳәм бухгалтер, ҳәм юрист болыўы керек. Ол өз ҳуқықларын толық билиўи керек» дейди.

Буннан көринип турғанындай, Турдыбай өз ҳуқықларын толық билеугын саўатлы, узақты көре алатуғын ақыллы жигит. Ол «бир оқ пенен еки қоянды атпақшы», яғный кандидатлық темасына ауылдан жер алып, ҳәм тәжирийбе есабында, ҳәм илимий жақтан өзін сынап көрмекши. Оның алға қойған мақсетинен қайтпайтуғын қайсар, табанлы жигит екенлигин төмендеги диалог пенен дәллийлесеўге болады:

Бектурған: Сениң бул ушын ең кеминде алты айың яки бир жылың кетиўи мүмкин. Ал мен егер «погодам» жақсы болса бир ҳәптеде питирип беремен.

Турдыбай: Ол «погода» қалай жақсы болар екен?

Бектурған: Дым қыйын емес. Ауылыңа барып қашар ма, бағылы танакей ме, биреўин ертең базарға сатып бизге әкелесең, қуяш хә демей нурын шашып, «погода» жап-жақсы болып кетеди.

Турдыбай: Уялмайсызба?... Сендей бюрократ кимселердиң себебинен не бир жас жигитлер өз нийетине жете алмай, өз ауылында, өнип өсе алмай, ғайры еллерде әбигерленип, азаннан кешке қашып жүрип нан таўып, ҳәр кимселерге жемтик болып жүр. Жексурын адам екенсең. Бер арзамды.

Бектурған: Әсте, әсте, не қыласаң? Аспанды жерге түсиресең бе?

Турдыбай: Аспанды жерге түсире алмаспан да, бирәк ҳәким «сизлердей жасларды қоллап-қуўатлаймыз, бәрәкәлла» деп қабыл етип еди. Сол кисиге сени «пара сорап атыр» деп айтаман.

Бектурған: Ой, ессиз балакәй-ай. Мен ондай сөз айтқаным жоқ, оны қандай дәллийлесең?

Турдыбай: Күни менен сөзлерди мына уялы телефонға жазып алдым.

Мине, усыннан көринип турғанындай, Турдыбай ҳақыйқашыл жигит. Ҳәзирги ғәрезсизлик заманда өз ҳуқықларынды толық билсең ҳәм сол тийкарда жумис алып барсаң ҳеш қандай машқалаға дусласпайтуғынымызды Турдыбай образы арқалы көриўимизге болады. Ол бундай қарсылықларды өзиниң епшиллиги, билими, ақылы, ғайбарлығы менен жеңип өтеди.

Спекталяде ўақыялар раўажланыўы менен бир неше

конфликттер жүз береді. Онда турмыслық, жәмийетлик, социаллық мәниге ийе конфликттер жетерли түрде сүүретленген. Спектакльдің прологында-ақ, сүйиклиси Шийрин менен сәубетинде Турдыбайдың болажақ кәйин енеси ортасында алдыннан конфликт барлығы сезиледи. Яғнай Турдыбай: «Мәйли, кәйин енемизге гәпимиз жоқ, биз де ол кисиниң баласымыз. Урса басымызды, сөксе кулағымызды тутып бере беремиз» дейди.

Кәйин енеси Периўза келиншеги Гүлзарды «аўылға көнликпейди» деп зорлық пенен алып кетеди.

Сондай-ақ, оның фермер болыўына ата-анасы, аўыл адамлары табан тиреп қарсы болады. Қарызға ектирген пахта атызына душпанлық етип жаптың суўын ағызып, бийдай атызын орып, аўысқанларын басқылап кетеди. Усы жерде конфликттиң шийеленискен жерин көриўимизге болады. Аўылласы Генжебайдың ислеген бул қыянетинен қахарманымыз үлкен соққы алады. Түскинликке берилген Турдыбай: «Бәрин қарызға ектирип едим. МТП дағы тракторларға, туқымға, химияға нефтебазаға қанша қарызбан. Гүзде «қырманын берсе» төлеймен деп едим. Енди не қыламан?», «Бахытсызлық қосақласып келеди» дегени усы ма? Озим исим алдыға жүрмей атырғанда, өмирлик ант етип қол берискен дилбарымның таслап кеткени неси? Бәрин таслап қалаға кетсем бе екен деген пикирге де барады. Бирақ оның түсине Ахун атасы кирип «талаплыға нур жаўар» деп оны руўхландырады. Буннан өзине исеними артқан Турдыбай және ғайратланып иске кириседи. Оның жақсы нийетин биринши болып аўыл жас үлкени Нурлыбай түсинеди хәм де оған руўхый мәдаткар болады.

Тил - драмалық шығарманың тәғдирин шешиўши принциптердің бири. Сценарист шығарманың тилин жазғанда грамматикалық қағыйдаларға байланып қалмастан, еркин, көбирек халық сөйлесиўлерине сүйенеди. Бул персонажлар тиллериниң өзегі халыққа жақын болып, сөздің тәсир күшин арттырады [4:93].

Драматург П.Айтмуратов усы принципке толық әмел қылып, қахарманлардың диалогларын тәбийи, халық тилинде жарата алыўға ерискен. Мәселен:

Гүлзар: Биреўлер өлди десип атыр ғой.

Әлеўәтдин: Астаўпыралла, бүгин көрген адамың ертең жоқ.

Ямаса, Әлаўәтдин: Нәлет жаўғырдың баласы! Аўзыңа не келсе соны сандырақлай бересен бе?

Сценарист сөз қолланғанда сөзлерди қуры зая ете бермеўи керек. Сөз таңлаўға шебер болыўи керек. Сөз тап оқ жайдың оғындай нышанға анық тийиўи, гөзлеп жазылыўи талап етиледі.

Драматург П.Айтмуратов мине усы талаптардың бәр шешине әмел қылған.

Сондай-ақ, спектакльдеги унамсыз персонажлардың характерлери яғнай, айырым исжақпас, иплас, паряхор

адамлардың образлары исенимли жаратылған. Турдыбай өзине жаманлық еткен бундай инсанларды аўыл жас үлкенлериниң кеўилин жықпай нызам органларына тапсырмайды. Оларды тәғдирдің өзи жазалайды. Биреўиниң үйи өртенип, екншисиниң балалары саўдада жүрип, урлық ислеіп қамалып қалады [4:93].

Спектакльде арамызда ушырасатуғын түрли типтеги инсанлардың характерлери сүүретленеди. Онда хадаллық, хақ кеўиллилик пенен бирге алдаўшылық, менменлик, мәскүнемшилик сыяқлы иллетлер де ушырасады. Драматург мине усы характерлерди түрли образлар арқалы исенимли етип сәўлелендире алған. Спектакль соңында өз қылмысына пушайман болған Шыныбай: «Ден саўлығым аттай. Мени шайтан жолдан урды. Аўылдың жери егилмей қалса, өзинен-өзи малға жайлаў болады, бийпул есапсыз мал өстирип отыраман деп жаман қыялларға барған екенмен» деп өкинеди.

Турдыбай образы өткен жылы талантлы актёр Марқабай Үсенов тәрәпинен сахналастырылған К.Рахмановтың «Мухаббат самалы» музыкалы драмасының бас қахарманының характерине жүдә жақын. Еки спектакльде де өндирис темасы мухаббат темасы менен байланыстырылған. «Мухаббат самалы» спектакли бас қахарманы да бүгинги күнниң қахарманы болып, ол жас исбилермен қыз. Оның республикамыз районларының биринде жеке исбилерменлик жұмысларын алып барыўи хәм районда бир неше киши кәрханалар ашып, жасларымызды жұмыс пенен тәмийинлеп, кәрханада ислеіп шығылған өнимлерди базарға алып шығып, район экономикасының раўажланыўына үлес қосқанлығы хақкында сөз етиледі. Әлбетте, пьесада мухаббат темасы да шетлеіп өтпеген.

Жуўмақластырып айтқанда, «Талаплыға нур жаўар» драмасы хәр тәрәплеме пухта исленген. Онда бүгинги күнниң актуаль темасы образлар арқалы сәўлеленип, оларды ашып беріўде драматургтен үлкен шеберлик хәм тәжірийбе, терең пикир талап етиледі. Пьесада хәр бир қахарман образына тән характердің берилиўи, олардың шийеленискен конфликттер арқалы бир биринен ажыралыўи, солай етип драмадағы қахарманлар образының еки типке бөлиниўи, бас қахарман образында жәмленген идеяны алға сүрип оны кульминациялық шыңға алып шығыўи драматургтің шеберлиги болып есапланады. Әлбетте, бунда Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик академиялық музыкалы театры жәмәетиниң әбден қунығып жұмыс ислегени хәм де пьесаны сахналастырған режиссёр Бердақ атындағы мәмлекетлик сыйлықтың лауреаты Н.Аңсатбаевтың да тәжірийбеси сезиледи.

Биз театр жәмәети алдағы ўақытта да усындай көркемлиги күшли спектакльлер, есте қаларлықтай образлар дәретиўине исенимимиз кәмил.

Әдебиатлар

1. Айтмуратов П. Талаплыға нур жаўар. –Нөкис: 2014.
2. Баяндиєв Т. Қарақалпақ театры тарийхы. -Т.: 2011.
3. Баяндиєв Т. Сайфуллаєв Б. Қарақалпақ сахнасының Бердақ шайыры. -Т.: 2014
4. Хайдар Мухаммад. Сценарист шеберлиги. –Нөкис: 2009.

РЕЗЮМЕ

Мақолада театр хәти сўз этилған. Унда Қарақалпақ Давлат академик театрида намоиш этилған «Интилғанга толе ёр» драмасы хақида гап боради. Автор драмадаги бош қахрамон образига талкин беради. Драматургнинг қахрамон образини яратишдаги маҳорати, ушбу образнинг драмадаги бошқа образларға ўхшаш жиҳатлари мисоллар ёрдамида асосланған.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается вопросам театральной жизни. В ней рассказывается о драме «Интилғанга толе ёр» (Стремление к успеху) который был поставлен в Каракалпакском Государственном академическом театре. Автор описывает образ главного героя в драме. На основе примеров рассматривается мастерство драматурга в создании героических образов и сходства в изображении с другими персонажами в драме.

SUMMARY

The article deals with the issues of theatre life. It is devoted to «striving for success» (Интилғанга толе ёр) which was staged at the Karakalpak State academic theatre. The author describes the image of the main character in the drama. On the examples the author studies the dramatist's skill in creating heroic images and their similarities with other personages in the drama.